

Микола КОРПАНЮК

**МИХАЙЛО
МАКСИМОВИЧ
І ТАРАС ШЕВЧЕНКО**

Розвідку присвячено висвітленню узагальнень про приятельські, творчі, культурно-історичні та побутові стосунки між Михайлом Максимовичем і Тарасом Шевченком, котрі на різних шаблях життєвих перипетій та випробувань зберегли й розвивали почуття взаємоповаги, творчих наснажень, взаємозбагачень знаннями, естетичними переконаннями, патріотичними наснагами, довірою та взаємопотребою спілкувань і зустрічей. Звернено увагу на перші кроки становлення шевченкознавства як наукової галузі та причетність М. Максимовича до її зародження, до повернення літературного образу Кобзаря в його віршованих творах.

Ключові слова: творча наснага, творча співдружність, учений, поет, художник, патріотизм, вдячність, історична місія, Тарас Шевченко, Михайло Максимович.

Михайло Максимович є типовим представником просвітницько-романтичного напрямку в національній історико-філологічній науці, засновником культурно-історичної школи в літературознавстві. Він розробив учення про безперервність літературного процесу в Україні, про вплив традицій на новаторські пошуки в літературі нових поколінь письменників, про плідні взаємини в перехідну добу між ними. Т. Шевченко як типовий представник романтичного і класичного реалістичного напрямів у літературі наочно відбиває теоретичні висновки вченого. Тому взаємини між ними дають вдячний матеріал для вивчення закономірностей розвитку культурного відродження в середині позаминулого сторіччя.

Ученого і поета зближували споріднені погляди на національну історію, зокрема на добу Козаччини та Коліївщини. Їхній націоцентричний підхід до минулого як до джерела національного відродження й натхнення для дальшої визвольної боротьби з колонізаторами характерні ідейно-тематичній спрямованості поеми Тараса Шевченка «Гайдамаки» (1841) та науковим розвідкам Михайла Максимовича «Сказание о Колиивщине» (1839), «Известие о гайдамаках» (1845) та «О гайдамаках» (1848). Обидва вони заперечують упереджений підхід та несправедливі оцінки героїчної величі предків нашим істориком Аполлоном Скальковським; його трактування дій, заслуг і значення козацьких і гайдамацько-коліївських виступів у національно-визвольній боротьбі з колонізаторами, з угодовської, проімперської позиції.

Виходячи із засад культурно-історичної школи, Максимович уперше в нашому літературознавстві обґрунтував вплив поетики давнього національного письменства на творчість українських митців слова 1800 – 1830-х рр., а творчих здобутків просвітників і романтиків цього періоду – на формування світогляду й естетичних уподобань Т. Шевченка. Розвиваючи вчення про тісний зв'язок світогляду митця з умовами суспільного та політичного життя народу, держави своєї доби, вчений підкреслює, що на Т. Шевченка як письменника величезний вплив мало його соціальне походження, традиційний культ серед нашого селянства усної народної історії та поезії, котрі в Україні були значно об'єктивнішими, ніж офіційні, підпорядковані потребам колонізаторів.

Звідси вчений підкреслює, що соціальні мотиви поезії Кобзаря – це відбиття потреб і бачень власної долі закріпаченим селянством і тією інтелігенцією, котра прагне корінної демократизації суспільства, забезпечення в країні справедливості та поступу на засадах демократичних змін. У праці «Значення Шевченка для України» він не тільки узагальнює роль і новаторство поета у розвиткові реалістичного шляху національного письменства, літературної мови, культивування в ньому патріотичної тематики, їх актуальності, але й обґрунтовує гуманістичні людинолюбні та християнські засади як основні риси його світогляду і стилю.

У працях «Полемическое обозрение малороссийской словесности», «Оборона украинских повестей Гоголя» М. Максимович розглядає прояв геніальності Шевченка в поетичній творчості як закономірний процес, який засвідчив якісний зріст національної культури, опертої на кращі традиції його попередників – поетів 1800 – 1830-х років та загальні потреби сучасності. Полемізуючи з Паньком Кулішем щодо рівня народності української літератури, художньої досконалості творчості окремих письменників, його твердження про всевітнє значення творчості Кобзаря, всенародну любов до нього українців, учений, не заперечуючи цього висновку, правдиво наголошує на тому, що вплив поета на інтелігенцію України набагато менший, ніж на селянство. Ця думка вченого досить плідна для реалістичного вивчення шевченкознавчих проблем без штучного підфарбовування, вона опирається на врахування дослідником постійної двоїстості в свідомості української інтелігенції щодо вирішення національних проблем, значно відмінної від попередників і притаманної добі XVIII – XIX сторіч.

Т. Шевченка й М. Максимовича єднала не тільки творча дружба, але й набагато глибші, суто людські, почуття. Вони вперше познайомилися в Києві у 1843 році. Й відтоді вагомо підтримували один одного. За рекомендацією М. Костомаро-

ва і Т. Шевченка, М. Максимович мав очолити друкований часопис Кирило-Методіївського братства. Активні клопотання професора посприяли зарахуванню поета-художника викладачем малювання Київського університету ім. св. Володимира та організації для нього археографічної експедиції Україною як члена Тимчасової комісії для розгляду давніх актів (Археографічної). Під час заслання поета вони не листувалися, а відновили дружні стосунки після визволення Шевченка із солдатської каторги та його тимчасового проживання в Нижньому Новгороді. Їхній епістолярій налічує 9 листів від кожного. Не маючи можливості поїхати до Новгорода, Михайло Олександрович передав Тарасові Григоровичу власний віршований переклад українською мовою «Слова о полку Ігоревім», висловив йому поради щодо праці над цією пам'яткою. У листі від 20 грудня 1857 року Максимович писав: «Радів і тужив я, чуючи про тебе, читаючи твої вірші красномовнії і кріпкодумнії...» [1; с. 307].

Теплі, щирі, дружні почуття Максимовича та його родини до Шевченка, знайомство Кобзаря з визначними постатями нашої нації сприяли його творчій діяльності, організації побутових умов. Навзаєм Тарас Григорович віддячував увагою до приятелів своїх до кінця життя. Він мав особливе задоволення від науково-мистецьких, історико-патріотичних розмов з ученим, насолоджувався виконанням народних пісень і грою на фортепіано його дружини Марії Василівни Максимович-Товбич, дуже любив і прагнув відпочивати на хуторі Михайловій Горі, у родинному гнізді професора, насолоджуючись красою природи й високою інтелігентністю, добротою подружжя, їхніх взаємин із селянами, сусідами, робітниками в господарстві, де панували давні національні звичаї, християнські чесноти, повага й самоповага.

Бажаючи якнайшвидше допомогти Шевченкові адаптуватися після заслання у суспільному житті, виявити свою любов та повагу до нього, Максимович 25 березня 1858 року влаштував поетові у своєму помешканні в Москві святкову зустріч, на якій вітав Кобзаря віршем «Шевченкові. 25 березня 1858 року», познайомив його з відомими московськими діячами-слов'янофілами: Михайлом Погодіним, Іваном Аксаковим, Сергієм Аксаковим, Степаном Шевирьовим, Олександром Хом'яковим, які бажали допомогти Тарасові Григоровичу надрукувати його твори. Михайло Максимович тоді працював у часописі московських слов'янофілів «Русская беседа». З України він перебрався до Москви через безробіття, бо царська влада через українофільство позбавила його можливості займатися викладацькою та науково-дослідницькою діяльністю. Через своїх приятелів – московських слов'янофілів, які сприяли українському національному рухові, учений прагнув не лише ввести Шевченка в російські та українські інтелігентські кола, а й допомогти йому видати збірку поезій, швидше повернутися в активне творче життя. На прохання Михайла Максимовича Тарас Шевченко в «Русской беседе» у 1859 році надрукував вірші «Садок вишневий коло хати» (під назвою «Вечір»), «Сон» («На панщині пшеницю жала»). Відомо, що поет відмовився від запропонованого приятелем запрошення співпрацювати з московською газетою «Парус» Івана Аксакова через те, що Аксаков виступив на захист російського поміщика-реакціонера В. Черкаського, який у цій газеті доводив суспільству про необхідність тілесних покарань селян-кріпаків. У листі до поета від 1 грудня 1858 року Максимович приєднався до його обурення і задекларував свій намір посприяти

укладанню збірки Шевченкових віршів не надто соціально-гострих, а таких, які би пропустила цензура «тепер», бо вони вкрай потрібні «Україні да й Московщині» [1; с. 304]. Максимович вважав, що інші Шевченкові соціально-гострі твори ще нехай «вилежуються собі як льон добрий» [1; с. 304] до кращого часу. Але для України і українців, вважав він, поет мусить негайно заявити про своє повернення із заслання, про себе, повного творчої наснаги; про те, що його не зламала солдатчина, що він не втратив талант і що його новітні твори такі ж вагомі, досконалі, як і в ранньому періоді творчості. Творчу співпрацю вченого з поетом підтверджують численні факти з їхнього листування, зі «Щоденника» поета. М. Максимович подарував Кобзареві власну працю «Иследования о Петре Конашевиче-Сагайдачном», поему Костянтина Думитрашка «Жабомишодраківка», зберіг і повернув авторові уривок з його поеми «Єретик» і далі сприяв популяризації Шевченкової творчості серед російської інтелігенції, допомагав вирішити питання про будівництво хати в Україні, влаштування родинного життя. Учений, як найбільший знавець давньої національної літератури, допомагав поетові у зборі необхідного матеріалу для Шевченкового перекладу «Слова про Ігорів похід», надіславши йому власну інтерпретацію поеми рідною мовою; довірив як приятелю рецензування власних перекладів 29-и «Давидових псалмів». а також присвятив Кобзареві чотири вірші: «Шевченкові 25 березня 1858 року», «На смерть Шевченка», «На похорон Шевченка під Каневом 10 травня 1861 року», «Пісня на Тарасову річницю 10 травня 1862 р.».

Т. Шевченко навзаєм дарує вченому видання поеми «Тризна» у 1845 р., вірш «Полякам», а його дружині – «Сон» («На панщині пшеницю жала»), «Якби мені черевики», «Якби мені, мамо, намисто», власну світлину, малює портрети подружжя Михайла та Марії Максимовичів [10; с.431 – 433;436 – 438].

Щоб не допустити різних неправильних тлумачень життєпису Шевченка, вчений після його смерті багато зробив, аби спростувати, заперечити вигадки, легендарні оповіді чи наклепи на нього. Він радив сучасникам, особливо першому біографові Т. Шевченка Василеві Маслоу-Маслюю, бути об'єктивними до імені та доробку генія, не приховувати його людських слабкостей, які не принижують гідності Кобзаря, а навпаки, допомагають глибше зрозуміти особливості його творчої самобутності.

Взаємини вченого та поета дають можливість глибше зрозуміти непростий і суперечливий шлях розвитку національно-визвольного руху в Україні у 1840 – 1860 рр., який готував плеяду таких самобутніх діячів, як, наприклад, київські старогромадівці, галицькі народовці та радикали, котрі гуртувалися зі всієї нашої землі довкола імені та творчості Тараса, проявили себе свідомими послідовниками досягнень і надбань у суспільному, культурному та національно-визвольному русі попередніх поколінь патріотичної інтелігенції. Вони підхопили в своїх діях незламний дух і патріотично-визвольні ідеї вченого Михайла Максимовича і письменника Тараса Шевченка.

Любов і повага М. Максимовича до Т. Шевченка підкреслено проявлялася в його науковій, літературно-критичній та громадсько-побутовій діяльності. Він першим відзначив світову велич Кобзареві творчості, християнський гуманізм засад його обурливих інвектив проти колоніалізму, тиранії, лицемірства, зради, підлості, беззаконня, пристосуванства, інших суспільних та індивідуальних вад. Як у діях московських колонізаторів, так і в діях своїх рідних «земляків із

циновими гудзиками», «кирпогнучкошиєнкових», які за «шмат гнилої ковбаси» торгували й торгують Україною та українцями.

Як фольклорист і літературознавець Михайло Максимович став засновником культурно-історичної школи в українському літературознавстві, теоретиком романтизму. Він обґрунтував потребу спільної праці культурно-наукових, громадських діячів Східної та Західної України задля вироблення єдиної національної культури і стратегії визвольного руху. Ці його напрацювання й націотворчі ідеї Шевченко схвалював, прислухався до них, вважав вагомими. У полеміці з Паньком Кулішем учений стверджував, що наше нове письменство дошевченківського періоду, наприклад, творчість Івана Котляревського, є подовженням традицій давнього, яке розвивалося в Україні безперервно впродовж X – XVIII сторіч. Миколу Гоголя він вважав українським патріотом, а його письменницьку спадщину відносив до набутків українського письменства, бо вона (наголошував) тісно пов'язана з національними традиціями, зокрема з героїко-патріотичним спрямуванням козацьких літописів, зосібна з «Історією Русів», героїчним і фантастичним українським фольклором, наснаженим відтворенням національного духу українців, їхніх характерів, вдачі, світогляду, стремління. Максимович першим порушив питання про зарахування до української літератури творчості українців, які писали російською та польською мовами, проживали на теренах Росії чи Польщі. Перу Михайла Олександровича належать наукові праці, де він аналізує поезію Шевченка. Це – статті «Подемическое обозрение малороссийской словесности» (неопублікована), «Оборона українських повістей Гоголя» (1861). У них автор дав високу оцінку творчості Шевченка, підкреслив її глибину народності, національну самобутність і наповненість, актуальність для сучасної України; зазначив, що доробок Кобзаря ввібрав у себе весь набуток національної літератури 1820 – 1830-х років, що Шевченко не впав «аеролітом» з неба, а став послідовником попередників, порушуючи у своїй творчості ті теми, ідеї і проблеми, котрі неналежно були опрацьовані перед ним. У праці «Значення Шевченка для України» (1861) наголошує на загальнолюдських вимірах його творчих дум і почуттів; звертає увагу дослідників, що до творів поета треба підходити різнобічно, бо він не лише виражав у них праведний гнів із приводу людських кривд, а й, відповідно до християнських засад людинолюбства, проповідував моральність, примирення навіть з ворогами, що є виявом його християнського гуманістичного світогляду. Михайло Максимович першим визначив світове значення Шевченкової творчості і водночас завважив, що не вся українська інтелігенція однаково її сприймає, бо люди, позбавлені національних почуттів, обов'язку, байдужі до трагічної долі свого народу, до обурених і саркастично наснажених Кобзаревих закликів, осудів національного невігластва, колоніального потопту всього українського, не могли і не можуть сприймати вогонь Шевченкового слова. Учений констатував: коли Шевченко у творчості виступає від імені свого народу, то його поезія набирає гнівних тонів, а коли промовляє до читача від власного «я», вона має гуманістично-християнське забарвлення, що є особливою рисою світогляду автора.

У циклі віршів Михайла Максимовича, присвячених Тарасові Шевченкові, відбиті щиросердечні переконання і почуття до свого давнього приятеля, одно-

думця в багатьох ідеях, проблемах, світового генія, яким бачив М. Максимович його, вірного сина-патріота України, її безперечного духовного провідника.

У вірші «На святе Благовіщення» (1858), піднесеному Т. Шевченкові в Москві, на урочистому обіді, влаштованому Максимовичем на честь приїзду Кобзаря із заслання й зустрічі зі своїми приятелями – письменниками, акторами, журналістами, вченими, автор висловлює загальноукраїнськи жаль і смуток за ту кару, котру переніс Т. Шевченко на засланні, відстоюючи гідність рідного народу, переконаність, що він – «Наш любий Кобзар» – не лише великий поет – будитель у минулому («Твої сльози – росицею // По степах спадали; // Твої пісні – соловейком // В садах щебетали...»). Він таким залишився й залишиться назавжди для українців. Учений просить поета вливатися в національне життя й висловлює щиру радість з нагоди його повернення із заслання від власного імені та від усєї України. Дякує за його творчість, яка сколихнула увесь народ, за його мужність та стоїцизм на засланні, висловлює впевненість, що він ще довго й плідно творитиме задля майбутнього Батьківщини:

*Заспівай же нових пісень
Про людську волю;
Заспівай нам таких пісень,
Щоб мати-Україна
Веселилась, що на славу
Тебе породила! [2; с. 234]*

М. Максимович трагедію України – смерть Т. Шевченка – зустрів як неправний удар по нації, культурі, планах еліти на майбутнє в її відродженні, по собі. Для нього пережиті втрати рідних приятелів Миколи Гоголя і Тараса Шевченка – незагойні рани. Він бере активну участь у вшануванні пам'яті Кобзаря, у перепохованні його 22 травня 1861 року в Каневі, у відзначенні річниці від дня смерті поета, в пошукові гідного імені Кобзаря молодого його біографа. Найкращі в своєму парку на Михайловій Горі дерева – сосну і дуб, під якими любили відпочивати його гості Гоголь і Шевченко, він оголосив меморіальними.

У «Віршах на смерть Шевченка» (1861) автор у стилі народних голосінь висловлює загальноукраїнський непроминальний смуток («Порівнявся день із ніччю») від цієї втрати, бо передчасна смерть перервала його творчість, намір повернутися жити в Україну «Наддніпрову». Застосовуючи фольклорний психологічний паралелізм, барокове протиставлення образів зими – весни, чужини – Батьківщини, світової слави-величі – національної туги, поет досягає увиразненої щирості, теплоти у висловлених думках-міркуваннях. Він наголошує, що Шевченкові не судилося зазнати особистого щастя, родинного затишку в земному житті, бо

*Іншу долю Божа воля
Для тебе судила,
Що високим даром пісень
Тебе наділила;
Дала серце, щоб любило
Широкою волю;
Віщу душу, щоб боліла
За людську долю... [2; с. 236]*

Пророча творчість і пророча життєва місія Кобзаря, переконаний М. Максимович, завжди для України та українців будуть актуальними, потрібними, тому він впевнений, що

*Вічна пам'ять тобі, друже,
Кобзарю єдиний!
Твоя пісня, твоя слава
Не вмере, не загине. [2; с. 238]*

Сприймавши смерть Т. Шевченка за особисте незагойне горе, М. Максимович у вірші «На похорони Т[араса]. Гр[игоровича] Шевченка під Каневом» (1861) зображує хронологію проходження національного трауру та велелюдного погребу. Протиставляючи життєдайність Шевченка як українського пророка, батька нації, життєдайність його художньої творчості вбивчій чужині-імперії, котра загнала його в могилу, поет називає й причину:

*Все бажалося йому волі
Для свого народа...[2; с. 238]*

Як відомо, у Каневі люди проводжали домовину з тілом Т. Шевченка хресним шляхом почергово, впрягшись у вози, везли домовину до місця вічного спочинку. З особливим пієтетом до поета ставилася наша тутешня молодь. Вона, міняючись, везла гріб, нікого іншого не допускаючи до цієї місії. Молодь ніби присягала мертвому Тарасові виконувати його заповіді і справи. Цю найвищої міри пошану народу до свого духовного провідника засвідчує М. Максимович у вірші:

*Везуть тебе простим возом
До нової ями,
Везуть хлопці і дівчата
Кручами, ярами.
Перед тебе – червоними
Корогвами має...
Христос воскрес! Хор церковний
До гробу співає...[2; с. 239]*

Як приятель Т. Шевченка, котрий розумів історичну місію живого й мертвого поета, його вогненного слова для українців, він, М. Максимович, переконаний, що для майбутнього України, впливу на неї Кобзареві:

*Справді, – лучче в своїй землі
І кістками лежати [2; с. 240]*

Учений, як мовилося вище, дотичний до організації вшанування пам'яті Т. Шевченка в річницю перепоховання його в Каневі. На цю подію він відгукнувся віршем-роздумом «Прощай, Тарасе, брате милий» (1862), у якому висловив і узагальнив усенаціональну та всесвітову велич його творчості, котра для мільйонів людей стала джерелом їхніх роздумів і дій, а для Шевченка – вічною хвалою, бо

*...напував ти, славний друже,
Сладкоспівучим нас вином;
Твій хміль задався на много літ,
А слава стала на ввесь світ [2; с. 241]*

Алегоричний образ-символ «вина» – поетичної творчості – у вірші М. Максимовича звучить патетично-шляхетно, у стилі поетів доби Відродження, коли ним підтверджувалося розуміння людиною призначення поета в житті людства як виразника істини Божої, глашатая високого, розумного, вічного, прекрасного, святого.

Усвідомлення духовної непроминальної світової величі Т. Шевченка як національного провідника і виразника народних дум-мрій М. Максимович започаткував у власних літературно-критичних працях; водночас про це заявляє і в цьому вірші, як це бачимо в попередній та наступній цитаті:

*Хвала, Кобзарє наш єдиний,
Хвала з обох сторін Дніпра,
Прощай, любимче України... [2; с. 242]*

До кінця свого життя в художньому, науковому доробку та в пам'яті, діях і національно-творчих засадах Михайло Максимович залишився вірним своїй дружбі з Тарасом Шевченком, щиро оберігаючи його ім'я і творчу спадщину. Улюбленцем родини Максимовичів, як і Микола Гоголь, залишився Кобзар не лише для вченого, але й для дружини його Марії Василівни, дітей Олексія та Ольги. Як казав він, встаю вранці, милуюсь сходом сонця; тоді ж із своєї Михайлової Гори милуюсь Чернечою Горою біля Канева й розмовляю з Тарасом, котрий назавжди поселився на його, уже Тарасовій, Горі, яка навпроти моєї хати, близько, всього-на-всього лише через Дніпро-Славу.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Максимович М. Листи до Тараса Шевченка / Михайло Максимович // Максимович Михайло. Листи. – К. : Либідь, 2004. – С. 299-307.
2. Фризман Л. Г. Лахно С. Н. Максимович как литератор / Л. Фризман, С. Лахно. – Харків : ХНАДУ, 2003. – 491 с.

